
GELENEK, GELENEKÇİLİK VE GELENEKSELÇİLİK

*Hüseyin Yılmaz**

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle modernlik bağlamında geleneğin nasıl konumlandırıldığı üzerinde durulmaktadır. Geleneksel bir yapının ortaya çıkıp gelenekselleşmesi ise (1) aşkın bir kökene bağlı olarak doğuşu, (2) bütün alanları kapsayacak şekilde yorumlanıp yerleşmesi ve (3) değişmeden varlığını sürdürüp yıkılma sürecine girmesi şeklinde bir süreç olarak betimlenmektedir.

Geleneğin temel unsurları ise metafizik ilkeler, inanç ilkeleri, ritüeller ve ahlakla ilgili ilkeler ve çeşitli bilim ve sanat dalları ile ilgili ilkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

Günümüz toplumlarında geleneksel değerlerin varlığı ve gücü bu bağlamlarda değerlendirilmektedir. Öte yandan Gelenekselci Ekolün, Evrensel Gelenek kavramını çerçevesinde ortaya koyduğu anlam ve bu doğrultuda günümüzde çeşitli geleneklerin birbirleriyle ve modernlikle yüzleşmeleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kavramlar: gelenek, gelenekselcilik, metafizik, din, modernlik.

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

Gelenek kavramı sosyal bilimlerde farklı biçimlerde tanımlanmakla birlikte genel olarak bir topluluğun kendinden önceki kuşaklardan devraldığı ve çeşitli aktarım yöntemleri kullanarak daha sonraki kuşaklara ulaştırdığı her türlü maddi/manevi kurum ve uygulamalar biçimi olarak açıklanmaktadır. Gelenekler toplumların ortak mirası olarak görülen unsurları oluşturmaktadırlar ve bundan dolayı da toplumların sürekliliğinin ve toplumsal meşruiyetin kaynağı olarak görülürler. Bu çerçevede günlük dilde örf, âdet, görenek ve töre gibi belli davranış kalıpları için de gelenek kavramı kullanılmaktadır. Dolayısıyla gelenek, hem toplumun değerlerini ve uygulanma biçimini hem de bu değerlerin aktarım şeklini ifade etmektedir. Böylece gelenek sayesinde çok kere insanlar sorgusuz sualsiz ve doğruluğuna inandıkları bir değerler haritasına sahip olmaktadır ve sonuçta bu değerler de onlara ortak bir bilgi ve davranış kalıbı sunmaktadır. Bu onlar için gelecek endişesi taşımadan yaşayabilecekleri güvenli bir evren oluşturmaktadır. Aynı zamanda eldeki değerler en doğru ve mükemmel olarak algılandığı için, geleneğin hâkim olduğu yerde çok hızlı bir gelişmenin ve değişimin söz konusu olamayacağı zira geleneğin dışında bir arayışın gereksiz olduğu düşünülmektedir.

Sosyal bilimlerde gelenek, özellikle modern olanın karşıtı olarak kurgulanmıştır. Çünkü özellikle antropoloji ve sosyoloji modern döneme gelinceye değin insanların sadece atalarından miras olarak aldıkları gelenekler doğrultusunda yaşadıkları ve yüzyıllardır bu değerleri değiştirmeden aynı kalıplarla yaşamaya devam ettikleri varsayımına bağlı kalmışlardır. Bu bakımdan modern öncesi ya da modernleşmemiş, yani "geleneksel" toplumlarda, sosyolojik anlamda tanımlanan gelenek kavramına rastlamak mümkün değildir. Çünkü bu toplumlarda geleneğin dışında ve geleneğin bu değerlerle tanımlandığı, ölçülüp değerlendirildiği farklı bir bakış açısı veya farklı bir alan tasavvuru yoktur. Bu bakımdan sosyal bilimciler, eski toplulukların geleneksel değerlerin ve davranış kalıplarının egemenliğinden kendini kurtarmamış oldukları için, bir anlamda "ilkel", "arkaik" ya da "geleneksel" toplumlar olarak nitelendirilmeleri gerektiği sonucuna varmışlardır.

Modern dönemde gerek sosyologlar gerekse antropologlar tarafından, Geleneksel toplumların özelliği, değişimi reddeden ve geleneğin aktardığı değerlerle varlığını sürdüren yapılar olarak kabul edilmiştir. Modern toplumların ise bu kısır döngüyü aşan özellikleriyle onlardan ayrıldığı ve geliştiği, çeşitli tipolojiler üretilerek ifade edilmiştir. Bu betimlemelere göre geleneksel toplumlarda örgütlenmeler tamamen aile ve kabileler temelinde gerçekleşmekte, toplumsal hareketlilik ve değişim yok denecek düzeyde sınırlı olmakta, buna bağlı olarak yazının kullanılmadığı ve sanayinin gelişmediği

basit ilkel teknolojiler kullanılmakta; insanların birbirleriyle ve evrenle ilişkilerini, kutsal olarak kodlanan ilkeler belirlemekte ve bu hâliyle geri kalmış ve ilkel toplumlar olarak tarihte yerini almış olmaktadır. Anlaşılacağı üzere geleneksel olan ya da geleneksel toplumlar, tamamen modern olanın ya da modern toplumların karşıtı olarak sunulmaktadır.

Modernliğin başat unsurlarını göz önünde bulundurduğumuzda bu karışıklık durumu daha iyi anlaşılacaktır. Bu unsurları temel olarak rasyonellik, bireycilik, sekülerlik, değişim ve ilerlemecilik şeklinde kabaca özetlemek mümkündür. Bu bakımdan modern dönem, rasyonel olarak her şeyin düşünüldüğü ve düzenlendiği bir dönemdir. İnsanlar kendi bireysel tercihleri doğrultusunda akıllarını kullanarak karar verirler, hareket ederler. Geleneksel görüş ve otoritelerin etkilerinden kurtulmuşlardır ve hatta onları da kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirir, benimser ya da reddedebilirler. Yine insan, aklın üstünde her hangi bir kutsal otoriteye ya da bilgiye boyun eğmek, evrende kendi kaderi ve hayatı üzerinde güç ve yetki sahibi olabilecek, görünmeyen başka güçler kabul etmek durumunda değildir. Evrendeki her şeyi kendi hayatını kolaylaştırmak için hizmetine sunabilecek her türlü ilerlemeyi ve değişimi yönlendirmek için her türlü özgürlüğe sahiptir. Bu bakımdan modern insan, akli ile oluşturduğu bilimler ve teknolojiyle kendi dünyasını kuran ve geliştiren insandır. Öte yandan bunların hiçbirisi geleneksel insan için hiçbir zaman gerek düşünce dünyasında, gerekse eylem dünyasında temel yönelim haline gelmemiştir.

Gerek antropoloji alanında gerekse sosyoloji ve din tarihi alanlarında yapılan yeni araştırmalar, geleneksel toplumlarla ilgili yapılan açıklamaların yetersizliğini göstermiş; özellikle yaşayan çeşitli gelenekler üzerine yapılan alan araştırmaları, bu toplumlarla ilgili oluşturulan genel kanaatlerin git-tikçe değişmesine yol açmıştır. Öyle ki, "ilkel" toplum olarak kabul edilen çeşitli kabilelerin kültürleri üzerine yapılan araştırmalar, bu toplumların yüce insanî değerlere sahip olduklarını göstermiş ve hatta ilkel kavramı da antropoloji literatüründen çıkarılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra konuyu daha iyi netleştirmek için bir geleneğin nasıl ortaya çıktığı ve gelenekleştiği üzerinde de durmak gerekmektedir. Her şeyden önce geleneksel toplumlar, kendi varlıklarının temelini kutsal bir kökene dayandırır. Bu köken Tanrı'dan alınan vahiy olabildiği gibi Tanrı'nın bir insanda ya da başka bir düzeyde dünyamızda tezahürü (avatara, enkarnasyon vs.) şeklinde ifade edilebilmekte ya da mitsel bir formda ifade edilmektedir. Çünkü mitsel öykülerin de vahyedilmiş ifadeler olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır. "Tüm dinsel eylemlerin temelini tanrılar, medenileştirici kahramanlar ya da mitsel atalar tarafından atılmış

olduğu yönünde bir inanış vardır. Gerçekten şunu da belirtelim, ilkeller arasında mitsel modelleri olan sadece ritüeller değildir; her türden insanî eylem zamanın başlangıcında bir tanrı, bir kahraman ya da bir ata tarafından icra edilen bir eylemi tamı tamına tekrarladığı ölçüde geçerlilik kazanır.¹ “İlkel denen dinler de eski zamanlarda inen vahiylerden gelmiştir; meselâ Kuzey Amerika'nın güneybatısındaki Kızılderili dini Pueblo veya ondokuzuncu yüzyıl “Yeni Zelanda'sındaki Maori dini, ya da Afrika'da Yorubaların kadim dini, bunların hepsi yüksek dinlerde rastladığımız aynı karakterleri gösterirler; kutsal âleme, aşkın olana, doğaüstüne yönelik aynı bağlılıklar, aynı manevî davranışlar ve aynı ilhamlar.”² Bu örnekler, her geleneğin kaynağında Aşkın olanın bir müdahalesi olduğu şeklinde bir yaklaşımı desteklemektedirler.

Esasen gelenekler gücünü, otoritesini, sürekliliğini ve bağlayıcılığını bu kaynaktan almaktadırlar. Bu vahiyle, total olarak o geleneğin bütün unsurları insanlığa ulaştırılmış olmaktadır. *Gelenekselci Ekol*³ diye bilinen çevreye bağlı entelektüeller, geleneğin her unsurunun özellikle bu kökeniyle bağlantısı üzerinde durmuşlardır. Onlara göre “Gelenek, medeniyeti vahye bağlayan zincirdir. Gelenek, bir medeniyeti medeniyet yapan dini dahil tüm özgül nitelikleri kapsar. Her İlahî Vahiy sadece yeni bir Dinin başlangıcı olmamış, fakat aynı zamanda üstünlük ve kusurlarıyla, dehası ve bakış açısıyla, sanat ve bilimleriyle yeni bir medeniyetin de başlangıcı olmuştur... Gelenek tarihin bir ürünü olmayıp, tarihi yapan bir girişimdir. Onun kaynağı Vahiy adını verdiğimiz doğrudan İlahî müdahale olup, tüm potansiyelleri tezahür etmiş biçimde olmasa bile başlangıcında mevcuttur.”⁴ S. H. Nasr bu konuda şunları söylemektedir: “Gelenek, ilâhî kökenli ve insanlığın başlıca dönemleri boyunca iletişim ve vahiy aracılığıyla mesajın yenilenmesiyle varlığını sürdürmüş olan hakikati ifade eder”⁵.

Bu ilk dönemde gelenek sadece ilahî kaynaklı hakikatler ve ilkeler bütünü olarak soyut düzeyde kalmamakta, aynı zamanda ortaya çıktığı topluluklarda bir yaşam biçimi olarak somut uygulamalarla insanların hayatında da yansımaktadır. Bütün geleneksel topluluklar için “bir şeyin ilk ger-

¹ Mircea Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Yay., Ankara, 1994, s. 36-37.

² Victor Danner, “Din ve Gelenek”, *Kutsalın Peşinde*, Ed. Seyyid Hüseyin Nasr; Katherine O'Brien, İnsan Yay., Çev. Süleyman Erol Gündüz, İstanbul, 1995, s. 26.

³ Gelenekselci Ekol hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Yılmaz, *Ezelî Hikmet ve Dinler*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 29-128.

⁴ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, Çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 37.

⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, Çev. Yusuf Yazar, İz Yay., İstanbul, s. 83.

çekleşmesi anlamlı ve geçerlidir, birbirini izleyen ortaya çıkışları değil.”⁶ Dolayısıyla bu ilkeler, tekrarlanması ve taklit edilmesi gereken modelleri oluştururlar. Sonuçta geleneksel toplumlara göre yaşamın tüm önemli boyut ve eylemleri köken olarak vahyedilmiştir. İnsanların yaptıkları ya da yapmaları gereken ise bu örnek ve paradigmatik jestleri sürekli tekrarlamaktan ibarettir.⁷

Ancak burada şunu da hatırlamak gerekir ki, hiçbir gelenek boşlukta doğmaz ve sıfırdan başlamaz. Belki böyle bir şey sadece ilk insan topluluğu için söz konusu olabilir. Çünkü ortaya çıktığı toplumun da bir eski geleneği vardır. Bu bakımdan yeni bir gelenek daha önce varolan ve bozulan ya da yıkılan bir gelenek üzerinde kurulur ve o geleneğin bir çok unsurunu da kendi bütünlüğü içerisinde yeniden anlamlandırıp temel ilkelerine uyarlayarak sürdürür. Mesela İslam geleneğinde Hacc ibadetinin önceki formu, Tevhid ilkesine aykırı unsurlardan arındırılarak geniş oranda benimsenmiştir. Daha genel anlamda Budizm Hint geleneği içerisinde bir yenilenme olarak görülebilirken, Çin dinleri olarak bildiğimiz Taoculuk ve Konfüçyüsçülük ise geleneksel Çin dini üzerine kurulmuş ve geniş oranda o geleneği sürdüren dinler olarak kabul edilebilirler.⁸ Arkaik toplumlarda da bir mitin ya da folklor temasının farklı anlatımları bulunmakla birlikte yeni bir mitin uydurulduğu kaydedilmemiştir. Hep daha önce var olan bir metnin az çok hissedilir değişikliklerine rastlanılmıştır. Çünkü geleneksel olana kökten ters düşen bir görüş kolayca kabul edilmeme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. “Arkaik toplumların dinsel yaşamında sihirbaz hekimler, şamanlar ve yaşlı ustaların rolü herkesçe bilinir. Tümü de esrime deneyimlerinde farklı biçimlerde uzmanlaşmış bireylerdir. Geleneksel taslaklar ile yenilikçi bireysel değerlendirmeler arasındaki bağıntılar şaşmaz nitelikte değildir: Güçlü bir dinsel kişiliğin yarattığı şokun etkisiyle geleneksel taslak sonunda değişikliğe uğrar.”⁹ Dolayısıyla bu önemli kişilerin aşkın bir kaynaktan beslendiği ve çoğu kere vahiy aldığı kabul edildiği için aynı gelenek içinde ve öncekini kısmen yenileyen böyle bir değişim kabul edilmekte ve geleneğe ters görülmemektedir.

İkinci aşamada ise Geleneğin gelenekselleşmesi diyebileceğimiz bir durumdan söz edebiliriz. Vahyin sağladığı bu temel ilkeler uzun bir süreçte toplumun bütün uğraş alanlarını kapsayacak şekilde yaygınlaşır ve kurum-sallaşır. Bunun için dinin her alana uyarlanmasını sağlayan bir yorum dö-

⁶ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Fifat, Simavi Yay., İstanbul 1993, s. 36.

⁷ M. Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, s. 45.

⁸ Bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., 4.b., Isparta, 2002, s. 224-225.

⁹ M. Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, s. 138-139.

nemi devreye girmektedir. Bu geleneğin karşılaştığı yeni durumları ve dünyaları özümsemesini o alanlara kendi tarzını işlemesini de sağlar. Geleneğin bütün alanları kendi rengine büründüren bu yorumlama sürecinde eğer gelenek çok hızlı yayılmışsa oldukça geniş ve gevşek yaklaşımlar sergilenebilmekte ve eski gelenekler de kısmen kendi özelliklerini yeni medeniyet içerisinde devam ettirecek uyarlamalarla yeni geleneğe dahil edilebilmektedirler.

İslam geleneğinin oluşturulduğu ilk dönemde bu yorumlama en üst düzeyde gerçekleşmiş ve medeniyet her yönüyle bütün alanları kuşatabilecek bir genişliğe ve kapsayıcılığa ulaşmıştır. Bundan sonra ise bu temel üzerinde yüzyıllarca devam etmiştir. Bu bakımdan İslam'da birinci aşamada Vahiy inmiş ve ilk nesil bu doğrultuda yaşamıştır. İkinci aşamada ise bu ilahî ilke ve kurallar doğrultusunda çeşitli ilimler ve sanatlar ortaya çıkmıştır. Bunların ortaya çıkışında önceki medeniyetlerin mirasından da yararlanmışlardır. V. Danner bu süreci şu şekilde betimlemektedir: "İslam kendi yeni doğan medeniyet yapısına tüm bu yıllanmış kültürlerden bir şeyler çekti; ancak süreç içinde bunları dönüştürerek dinin birleyici bakış açısı yani Tevhid, Allah'ın Birliği, rehber ilkesine, dinin hakim ruhuna uygun hale getirdi. Bu İslamî çerçeveye İslam ordularının fethettiği farklı dünyaların tüm sanat ve mimarileri, yanı sıra bu dünyaların bilim ve felsefeleri, siyasî, ekonomik ve sosyal yapıları girdiler; tüm bunlar, özümsemek ve İslamî bakış açısı bağlamında yeniden işlenmek zorundaydı ve bu da vakit aldı. Bunlar İslamî mesajın hudutları çerçevesinde yeniden formüle edildiklerinde tüm bir geleneğin bir parçası haline geldi ve İslam'ın bin yılı aşkın medeniyetinin tüm detaylarında kendini gösterdi... İslam'ın bağrına geldiklerinde bunlara yeni bir istikamet verildi ve neticede kendilerini, İslamî sanat ve mimari, felsefe, hükümet, toplum, ekonomi, edebiyat, müzik, kozmoloji, ilahiyat ve genel olarak bilimlerde tamamıyla yeni ve orijinal ifadelerle ortaya koydular. Şu veya bu şekilde hepsi İslamî vahyin mührüyle damgalandı."¹⁰

Geleneğin kökeni ilahî ilkelere dayandığı için metafizikle, inançla, ahlakla ve hukukla ilgili birçok konu artık bu ilk dönemdeki şekillendiği şekliyle varlığını sürdürmüş ve fazla bir değişiklik gereği duyulmamıştır. Hatta bu gelenekselleştiği hâliyle korunması yoluna gidilmiştir. Ancak geleneğin yeni durumları hazmetme ya da kendi bütünlüğü içerisinde yeniden anlamlandırma yeteneği de oluşmaktadır. İşte bu ikinci aşamada dinin yorumlanması onun her alanda uygulanması ya da her alana uyarlanması diyebileceğimiz bir sürecin devreye girmesini sağlamaktadır. Zaman zaman farklı toplumlarla veya yeni durumlarla karşılaşıldığı durumlarda geleneğin

¹⁰ V. Danner, "Din ve Gelenek", s. 31.

bu şartlara uyarlanmasından da söz etmek mümkündür. Yeni bir gelenek, yayıldığı alanlarda bulunduğu ve temel ilkelerine ters düşmeyen çeşitli değerleri kendi bütünlüğü içinde olumlu unsurlar olarak değerlendirebilmektedir. Ya da yeni bir gelenek içine giren toplumlar, eski geleneksel değerlerini bütünüyle değiştirmemektedir. Aynı gelenek farklı topluluklarda, ırklarda bazı farklılıklarla ortaya çıkabilmektedir. Mesela Avrupa Hıristiyanlığı, yerli bir çok halkı Hıristiyanlaştırırken onların geleneksel bazı inanç ve uygulamalarını da devam ettiren bir yapı oluşturmuştur. Kilise Avrupa'da yayıldığı bu ilk dönemlerinde her ne kadar bütün bu toplulukları bünyesine alacak gücü kendisinde bulsa da her yerde etkili bir Hıristiyanlaştırma yapma imkanı bulamamıştır.¹¹ "Hıristiyanlığın kendini kabul ettirdiği sırada, yaşayan tek pagan biçimler olan popüler dinler ve mitolojiler, kırsal kesim halklarının geleneklerinde varlıklarını sürdürmüşler, Hıristiyanlaştırılmışlardır."¹² "Avrupa'nın kırsal halklarının çoğunun bin yıldan fazla bir süreden beri hıristiyan oldukları doğrudur, fakat bunlar Hıristiyanlık öncesi ve hatırlanamayacak kadar eskilere dayanan dinsel inançlarını Hıristiyanlıklarıyla bütünleştirmeyi başarmışlardır. Bu nedenden ötürü Avrupa köylülerinin Hıristiyan olmadıklarına inanmak doğru olmayacaktır. Fakat kabul edilmesi gerek nokta, bunların dinseliliklerinin Hıristiyanlığın tarihsel biçimlerine indirgenemeyecek, kent hıristiyanlarının deneylerinde hemen hiç olmayan kozmik bir yapıyı muhafaza ettiğiidir. İlksel, tarihsel-olmayan bir hıristiyanlıktan söz edilebilir; Avrupalı tarımcılar hıristiyan olurlarken, yeni imanları ile tarihöncesinden beri muhafaza ettikleri kozmik dini bütünleştirmişleridir."¹³ Bu bakımdan Avrupa Hıristiyanlığı doğudaki çeşitli Hıristiyan mezheplerinden farklılaşmıştır. Benzer şekilde Türklerin Müslümanlığında da Müslüman olmadan önceki inançlarının etkisi olduğu bilinmektedir.¹⁴

Genellikle yeni bir topluluğun gelenek içerisine dahil olması eski gelenekleri ile içine girdikleri gelenek arasında yeni bir yorumlama ya da uyarlama sürecini de beraberinde getirmektedir. Bunun dışında toplu bir değişim ve farklılaşmadan söz etmek mümkün değildir. Ancak günümüzde bu

¹¹ Albert M. Besnard, "Katolik Mezhebi", Çev. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yay., Konya, 1993, s. 140-143.

¹² M. Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, s. 149-150.

¹³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1991, s. 141-142.

¹⁴ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 77-80. Yine aynı yazarın şu eseri bu konuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir: *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

durumla karşılaşma, çoğu kere İslam dünyasında olduğu gibi geleneğin donması şeklinde değerlendirilmiştir. Oysa bin yıldan uzun bir süre varlığını sürdüren bir yapının bunu nasıl başardığı üzerinde de durulması gerekir. Ayrıca bu süreçte bazı değişikliklerin yaşandığı da bir gerçek olmakla birlikte bu yapıyı sürdüren gücün, yeni oluşturulan geleneğin insanları mutlu eden ve onları her yönüyle kuşatan değerlerinde de aranması gerekir. Çünkü donmuş bir yapının bu kadar uzun süre ayakta kalması düşünülemez. Bu uzun süreçte meydana gelen değişiklikler de yine bu geleneğin oluşturduğu ilk çerçeveye sadık kalmıştır. Geleneğin kendi içinden yetişen otoritelerce değişim ve yenilenmeler yapılmıştır. Esasen geleneğe dışarıdan yapılan müdahalelerin kabul görmeme olasılığı yüksek olabilmektedir.

Geleneğin bu ikinci aşamasında onu her alana uyarlama sürecindeki yorumlama yöntemleri doğal olarak daha çok ilk dönemlerdeki karşılaşılan durumlar ve muhatap olunan gelenekler çerçevesinde oluşmaktadır. Bu bakımdan daha sonraları özellikle bu gelenek eğer zayıf bir dönemden geçiyorsa bazen karşılaştığı yeni durumları ve gelenekleri kendi bütünlüğüne uygun düşecek şekilde yorumlama ve anlamlandırmada güçlüklerle karşılaşabilmekte, çoğu kere de bu uyarlama başarısız olabilmektedir. Çünkü ilk dönemlerdeki yorumlama ve özümseme yöntemleri yetersiz kalabilmektedir. Bu durumda bazen gelenek, bütünüyle yine ortadan kalkmamakta ancak yeni karşılaştığı geleneğin egemenliği altında yaşamaya razı olmakta ve farklı düzeylerde de olsa bir etkileşim söz konusu olabilmektedir.

Burada geleneğin insanların deneyimleri ile bağlantılı bir yönüne de değinmemiz gerekmektedir. İnsanların uzun deneyimlerinin sonunda kalıcı, kullanışlı ve yararlı buldukları şeyleri nesilden nesile aktardıkları göz önünde bulundurulduğunda, geleneğin aynı zamanda insanî deneme yarılma sürecindeki doğruları ve denenmiş olan şeyleri kapsadığı da bir gerçektir. Dolayısıyla geleneğin insanî yönü diyebileceğimiz kısımlarının da tesadüfen gelenekselleştiği düşünülmemelidir.

Üçüncü aşamada ise Gelenek artık oturmuş ve gelenekselleşmiştir ve geniş oranda yeniliklere ve değişimlere kapalıdır. Bütünüyle de donmuş sayılamaz; çünkü geleneksel yapısına uygun her türlü değişmeye ve yenilenmeye açıktır. Ancak bu yenilenmeler Geleneğe bağlı otoriteler tarafından yapılmaktadır. Zira dışarıdan yapılan müdahaleler yapıya uymayacağından reddedilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. "Gelenek kendini zaman zaman yenileme imkanı bularak muhtelif dinlerin tarihsel biçimlerinde hep gördüğümüz bozulmaya yönelik tabii eğilimi aşmışlardır. Buna göre gelenek, tarihi itibarla hem biçimlerin iletimini ve hem de belli bir dinin değişik devre-

lerindeki manevî yenilenmeyi sağlar.”¹⁵ Geleneğin bütün unsurlarının yerli yerine oturduğu bu aşaması, çoğu kere yüzlerce yıl sürebilecek en uzun dönem olarak bozulmadan devamlılık gösterebilmektedir.

Bundan sonraki aşamada gelenekler gerek bozulup tamamen özünden kopmalarından dolayı, gerekse güçlü bir dış müdahalenin düşmanca yıkımı ile ortadan kalkabilirler. Ya da bozulmadan sonra yine İlahî bir müdahale ile geleneğin kendi içinde yenilenmesi ve eski unsurlarını da ıslah ederek dirilmesi söz konusu olabilir. Zira zamanın geçmesi ile başlangıçtaki yetkinliklerden giderek uzaklaşmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla yeni bir aşkın müdahale ile yeni bir başlangıç ihtiyacı ve beklentisi kendini gösterebilir. Böylece vahiyle birlikte tekrar güçlü bir manevî etki devreye girmektedir.

Ancak sürmekte olan her şey aşınır, yozlaşır ve sonunda yok olur. Bu aşamada geleneklerin, rutinleşme ile birlikte yeni durumları hazmetmede yetersiz kalmaları onlar için en büyük sorun olmaktadır. Çünkü bu rutinleşme, ortaya çıkan yeni durumları geleneğin bünyesinde eritecek ve onun destekleyici bir unsuru haline getirecek mekanizmaları zaafa uğratmaktadır.

Geleneklerin ortaya çıkışı ve gelenekselleşmesi üzerinde durduktan sonra şimdi de geleneklerin temel unsurları üzerinde durmamız gerekmektedir. Her hangi bir geleneksel toplulukta farklı yapılarda da olsa genel anlamda şu dört alanı kapsayan ilkelerin bulunduğunu söyleyebiliriz: Metafizik ilkeler, inanç ilkeleri, ibadet ve ahlakla ilgili ilkeler ve çeşitli bilim dalları ve sanatlarla ilgili ilkeler.¹⁷ Bunlar her gelenekte farklı yapılarda ve düzeylerde olabilir ancak bu alanlara karşılık gelen yapıların genel olarak bulunduğu görülmektedir. Bu alanların kendi yapılarına özgü bir ifade ve aktarım biçimlerinden söz etmemiz de mümkündür. Metafizik ilkeler manevi diyebileceğimiz özel deneyimlerle aktarılırken diğer ilkeler sözlü, yazılı ve uygulamalı olarak somut göstergelerle aktarılabilir.

Metafizik ilkeler bir geleneğin özünü oluşturan ezoterik öğretiyi ifade etmektedir. Gelenekselci Ekol, Metafizik ilkelerin bütün geleneklerin sahip olduğu evrensel ilkeler olduğu ve her ne kadar farklı ifade edilseler de aynı özü yansıttığını ifade etmektedir. Aşkın olan bu ilkeler her şeyin kendi çevresinde organize olduğu merkezdir ve geleneğin kendi içindeki ahenginin de teminatıdır. Bu nedenle tek bir Metafizik vardır; ancak bu saf bilgi, zahiri düzeyde çeşitli formlarla ifade edildiğinde her gelenekte farklılaşmış gibi yansıyabilmektedir. Her geleneğin içinde seçkin bilgiler bu ilkelere vâkıf-

¹⁵ V. Danner, “Din ve Gelenek”, s. 30.

¹⁶ M. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 52.

¹⁷ Benzer bir sınıflandırma için bkz. V. Danner, “Din ve Gelenek”, s. 26.

tırlar ve o geleneğin bütünlüğünü ve özünü koruyup aktarmaktadırlar. Kökeni vahye dayanan bu ilkelerin kavranması, aktarılması kendine özgü batınî yöntemlerle olur ve herkese açık değildir. Geleneğin özünü bu ilkeler oluşturur ve bunun dışındaki diğer alanlar, bu ilkelere bağlı olarak varlıklarını sürdürürler. Böylece geleneğin aslına sâdik olarak aktarımı ve canlı bir organizma olarak diğer unsurlarının ayakta kalması güvence altına alınmış olmaktadır. Gelenekselci Ekol bütün geleneklerin Metafizik ilkeler söz konusu olduğunda, aynı noktada birleştiğini dolayısıyla tek bir metafizik Geleneğin olabileceğini ifade etmektedirler. Onlara göre bütün geleneklerde yansıyan bu evrensel ortak Gelenek her gelenekte farklı kavramlarla ifade edilse de gerçekte tek bir Gelenek vardır. Dolayısıyla Metafizik düzeyde Gelenek evrenseldir ve bütün gelenekler bu Aşkın ilkeleri açısından birbirleriyle uyum içerisinde olduklarından karşılaştırılabilir durumdadırlar. Bu Gelenek farklı medeniyetlerde farklı tezahürlerle ve farklı formlarla kendini ortaya çıkarsa da aynı öze sahiptir. Bu bakımdan Batı geleneğinde, *Philosophia perennis* (ezelî hikmet), *sophia perennis* (ezelî bilgi), *scientia sacra* (kutsal bilim) Hint geleneğinde, *Sanatana dharma* ve İslam geleneğinde, *Hikmet-i ledüniyye*, *Hikmet-i Hâlide* kavramları da bu ezeli Geleneğin o dünyalarda karşılığı olan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁸

Geleneğin inançla ilgili ilkeleri ise daha çok nelere inanıp nelere inanmayacağımızı düzenleyen teolojik ilkeleri ifade etmektedir. Her gelenek geniş bir inanç alanı oluşturmuştur. İbadet ve ahlakla ilgili ilkeler de daha çok uygulamaya yönelik ilkeleri içerir. Her gelenek kendi bağlılarının inançları doğrultusunda kendilerini arındırmalarını sağlayan uygulamalarla onları desteklemek yoluna gitmiştir. Bilim ve sanat alanındaki uygulamalar da yine geleneğin kendi bütünlüğü içinde bir yere sahiptir. Her geleneğin kendine özgü bir akıl yürütme biçimi ve sanatsal bir tarzı vardır. Bunlar hayatın bütün alanlarını kuşatarak insanlara hiçbir alan arasında uyumsuzluğun yaşanmadığı, kutsal bir evrende nefes almaları imkanını sunarlar.

Geleneksel toplumlarda bu alanlar arasında ahenkli bir düzen vardır. Bunu sağlayan hiyerarşik düzenin zirvesinde Metafizik ilkeler bulunmaktadır. Diğer tüm alanlar ilkelerini ve yönelimlerini bu merkezden alırlar. Bu ilişki her zaman somut olarak görünür değildir. Ancak bu canlı ilişki koptuğu ve Metafizik ilkeleri kendilerinde tahakkuk ettiren entelektüel seçkinler kaybolduğu zaman, geleneğin canlı bir organizma olarak kendini yenilemesi durmakta ve diğer alanlara ilkelerini aktarması mümkün olamamaktadır. Geleneksel toplumlarda gördüğümüz kendi ruhuna ters çeşitli hurafelerin,

¹⁸ H. Yılmaz, *Ezelî Hikmet ve Dinler*, s. 83-102, 381.

batıl inançların ve uygulamaların ortaya çıkması bu kopukluğa bağlanabilir. Hatta bazen geleneğin özüne ters olan bu uygulamalar da gelenekselleşebilir. Bu bakımdan manevî merkezin otoritesinden isteyerek ya da istemeyerek uzaklaşma, geleneğin ahengini bozabilmektedir.¹⁹ Böyle bir durumda inançlar kendi içine kapanarak ruhları tatmin etmeyen kuru ifadelere dönüşebilir. İbadetler de insanı arındırmayan mekanik hareketlere indirgenebilir. Geleneksel bir medeniyette hayatın bütününe kuşatan imkanlar sunan, bilim ve sanat, donarak insanlara ilişkide buldukları dünyayı kutsal bir kozmos şeklinde kristalleştiren işlevlerini yerine getirmemeye başlarlar. Bir gelenek kendi Metafizik öğretisini kaybettiği zaman başka geleneklerin etkisine açık hale gelebilir ve o geleneklerce çeşitli şekillerde ortadan kaldırılabilir. Ancak Metafizik öğretisi yaşayan gelenekler, toprakları fethedilse bile varlığını sürdürmeye devam edebilirler. İnsanlık tarihinde başka toplumların egemenliği altına girseler bile geleneklerini devam ettiren ve egemen toplumun güçlü geleneği karşısında onunla birlikte yaşamaya devam eden bir çok gelenek vardır. Günümüzde ise modern toplumların istilasına uğramış ve bir bakıma modernleşmeye zorlanmış bir çok bölgede gelenekler, varlıklarını sürdürmeye hâlâ devam etmektedirler.

Çeşitli kabile gelenekleri ise diğer geleneklerle daha sınırlı bir iletişim içinde olduklarından, değişime kapalı ve otantik olarak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Bu arkaik ya da "ilkel" denen toplulukların (Avustralya'nın Aborjinleri gibi) her türlü modernleşme baskılarına karşı gelerek ayakta durmaktaki ısrarları ise yine güçlü bir Metafizik öğretilerinin varlığı ile açıklanabilir. Yine kendi geleneklerinden koparak hızlı bir şekilde modernleşen toplumların da kendi Metafizik geleneklerinden yüz çeviren ya da bu gelenekleri sönmüş toplumlar olduğunu söylemek mümkündür. Modernliğin geleneksel anlamda bir Metafizik öğretisi olmadığı için bu anlamda yayıldığı yerlere veya modernleşen toplumlara verecek bir değeri bulunmamaktadır. Bu bakımdan modernlik gerek Batı toplumlarını gerekse modernleşen diğer toplumları -her ne kadar öyle bir öngörü ve beklenti içinde olan bilim adamları olmuşsa da- bütünüyle geleneksizleştirememiştir.

Antropolojik araştırmalarda geleneksel toplumların inanç, ibadet/ahlak ve sanatla ilgili alanlarda ortaya koydukları birikim üzerinde geniş olarak durulmuştur. Ancak özellikle kabile kültürlerinde Metafizik İlkeler ve bilimsel alanla ilgili her hangi bir uğraşın ve bilginin olamayacağı genel bir kabul

¹⁹ Hıristiyanlık gibi temelinde fedakarlık ve sevgi bulunan bir gelenek Engizisyonu kurumsal bir yapı haline getirebilmektedir ki, bu durum Hıristiyanlar tarafından da tarihi bir aksaklık olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Albert M. Besnard, "Katolik Mezhebi", s. 142.

görmüştür. Bununla birlikte antropologların yaptığı çeşitli alan araştırmaları, bu topluluklarda her iki alanla ilgili önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. *Marcel Griaule*, Dogons'lar üzerine yaptığı araştırmalarda onların derin bir metafizik öğretiye sahip olduklarını ortaya koyan araştırmasını sunmuştur: "Bu kitap, "ilkel dinlerin" değerini yükseltmede önemli sonuçlar elde etmiştir. Çünkü bu kitap "mantık öncesi" zihniyetten beklenen çocuklara has saçma sapan şeylerden değil; sistematik bir tasavvura dayanan Dogons'ların hayret verici yeteneğinden bahsediyordu. Dogons'lar ezoterik doktrinlerini, araştırmacı *Griaule*'e ancak aralarındaki mükerrer ikametten ve elverişli pozisyonlardan sonra göstermişlerdi. O halde *Griaule*'un *Dieu D'eau*'undan sonra, özellikle "ilkel dinlerin" çok ilginç olmayan dış yönlerini yorumlayarak ve onları takdim ederek ele alan "eserlerin çoğundan" şüphe etmeye hakkımız oluyordu."²⁰ Öte yandan bu topluluklarda bilimsel hiçbir yaklaşımın yeri olmadığı inancı ise yine ünlü antropolog *B. Malinowski* tarafından reddedilmektedir. Ona göre bu yeteneklerinin inkar edilmesine karşın, bilimsel tutumu olmayan ya da bilimsiz ilkel halk yoktur. O bu görüşlerini bir çok örnekle desteleyerek ortaya koymaktadır.²¹

Geleneksel toplumlarda Metafizik İlkelerin dışında ve o ilkelerden bağımsız olarak varlığını sürdürmeyi başaran yapılar bulunabilir. Özellikle büyük medeniyetler kurmuş geleneklerde merkezlere uzak kırsal kesimlerde yaşayanların bu ilkelerin varlığından habersiz yaşadıkları bilinmektedir. Bu durumda gelenek daha çok zahiri öğeleri ile yaşanmakta ve varlığını sürdürmektedir. Modern dönemde ise bu ilkeler geniş oranda hayatın dışına itilmiş durumdadır. Ancak yine de geleneksel bir çok unsur yaşamaya ve varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Hatta bu geleneksel değerlere bağlılığı bir ideolojik görüş olarak savunanlar da bulunmaktadır. İşte bu anlamda bir gelenek savunuculuğuna Gelenekçilik diyebiliriz. Bu tür bir gelenek savunuculuğu esasen geleneksel değerleri modernliğin bir unsuru olarak yeniden keşfetmek anlamına gelmektedir. Burada artık geleneksel olan değil tamamıyla modern olandan söz edilebilir. Böyle bir gelenekçiliğin en büyük açmazı ise anlaşılacağı üzere çevresinde gördüğü büyük değişimler karşısında kendi özünü ortaya koyarak hayata bu açıdan bir anlam verecek metafizik özden mahrum olmasıdır.

Modern dünyada dinî geleneklerin durumu ve geleceği üzerinde yapıla-

²⁰ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya, 1995, s. 24-25.

²¹ Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabcacı Yay., İstanbul, 1990, s. 7, 22.

cak bazı değerlendirmelerle bu çalışmayı sonuçlandırmak doğru olacaktır. Genel olarak modernleşme süreçlerinin her türlü geleneğin varlığını tehdit ettiğine ve özellikle dünyevîleşmenin ise dinlerin etkinlik alanlarını ortadan kaldıracığına, modern öngörüler olarak kesin gözüyle bakılıyordu. Ancak bugün bu kehanetlerin geniş oranda tersine döndüğü ve geleneklerin canlanmasından ve dirilmesinden söz edildiği bir zamanda yaşıyoruz. Çünkü modernleşmenin ve dünyevîleşmenin etkisiyle dindışı bir dünyada soluk alan insanların bile dindar insanın davranışlarından gelen izleri hâlâ muhafaza ettiği görülmektedir. "Dinsiz" insanların çoğu hâlâ sahte dinleri ve yozlaşmış mitolojileri sürdürmektedir. Dindışı insanın *homo religiosus*'un (dindar insan) soyundan gelmesi ve kendi tarihini yok edememesi, yani onu bugün olduğu hâliyle yapan dindar atalarının davranışlarını iptal edememesi nedeniyle, bu durumda şaşılacak bir yan bulunmamaktadır."²²

Modern dönemde geleneksel bir çok unsurun bazen modernlikle uyuşarak bazen de onunla çatışarak ya da ayrı durarak yaşamaya devam ettiği görülmüştür. Çünkü toplumların birdenbire tarihini yok ederek bütünüyle kendisini değiştirmesi pek mümkün olmamıştır. Ş. Mardin, Türk modernleşmesinde geleneksel Osmanlı siyasal kalıplarının ve din anlayışının etkinliğini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ona göre halk katında geleneksel sembollerin gücü ile din de varlığını sürdürecektir geniş bir alan bulmuştur.²³ Modernliğin kendi çıktığı topraklarda bile tek bir toplumu geleneksizleştirebilecek bir başarı kazanmadığı görülmüştür. Esasen bir toplumun gelenekselleştirmediği değerleri yoksa, kendi varlığını sürekli hale getirecek bir medeniyeti de yoktur demektir. Bir toplum günöbirlik değerler icad ederek varlığını sürdüremez. Geleneğin toptan reddedildiği durumlarda hayatı bütünüyle yeniden kodlamak mümkün olmamakta, gelenekten bilinçli olarak kurtulmak istendiğinde dahi bir çok geleneksel unsurun farkında olmadan insan davranışlarında şekil değiştirerek yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Öte yandan geleneksizliğin oluşturduğu boşluğun doldurulması ise, modern unsurlar yukarıda saydığımız geleneksel unsurların yerine ikâme edilecek seçenekler sağlamadığı için, mümkün olmamıştır. Bu nedenle gelenekten kurtulmanın sonucunda ortaya çıkan hafıza kaybı, insanları her alanda sıfır noktasından başlayan arayışlara ve deneyimlere savurmuştur. Bu, modern insan için gerçekten altından kalkılması oldukça zor bir iştir ve bedeli de ağır olmuştur. İşte hayatın anlamsızlaşması ve değersizleşmesi, sonuçta insanları kendi geleneklerini keşfetmeye yöneltmekle birlikte bir çok

²² M. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s. 186.

²³ Bkz. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 143-150.

sahte dinî akımın ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Bu bakımdan modern dünyanın gelenekleri reddederek yeni bir hayat modeli oluşturma projesinin başarısızlığı ilan edilmiştir: "Modern insanın mutlak kudretine duyulan iman zayıflamaktadır. Bütün 'yeni' problemler teknolojik donanımlar tarafından çözülsüydi bile, boşunalık, düzensizlik ve bozulma hâli devam ederdi. Bugünkü bunalım had safhaya varmadan da mevcuttu ve kendi kendine ortadan kalkmayacaktır. 'Modern deneyim'in başarısız olduğunu her geçen gün daha çok sayıda insan fark etmeye başlıyor... İnsanoğlu Göklere kapılarını kendisine kapattı ve muazzam enerji ve hüner ile kendini Yeryüzüne hapsedmeye çalıştı. Şimdi Yeryüzünün ancak bir geçiş mevkii olduğunu, dolayısıyla Göklere erişmeyi reddetmenin Cehenneme gönülsüz bir alçalma manasına geldiğini keşfediyor. Kilisesiz yaşamak mümkün olabilir belki; ama dinsiz, yani bütün zevk ve acısı, heyecan ve memnurluğu, incelik ve kabalığı, vesairesi ile 'olağan hayat' düzeyinin fevkindeki Yüksek Düzeylerle temas kurmanın ve onlara doğru gelişmenin sistemli çalışması içinde olmaksızın yaşamak mümkün değildir. *Modern dünyanın dinsiz yaşama deneyimi başarısızlıkla sonuçlandı* ve bir kez bunu anladık mı 'modernlik-sonrası' görevlerimizin gerçekte neler olduğunu anlarız."²⁴ V. Danner geleneksel öğretilerin çeşitli yönlerini aydınlatan otoritelerin varlığı ile birlikte geleneğin günümüz dünyasının tüm yönlerini ve ideolojilerini değerlendirebileceğimiz hem entelektüel hem de manevî tabiatlı bir imkan bulunduğunu ifade etmektedir. O günümüzde geleneksel dirilmenin imkanlarını şu şekilde sıralamaktadır: "Tüm semavî vahiylerin ilahî kaynağı daima hâzır ve nâzırdır ve onun arayışı içinde olan ve anlamaya çalışan herkes için ulaşılabilir bir Gerçekliktir. Bunu elde etmek için kişi öncelikle öğretileri anlamalıdır, zira öğretiler gerçeği sahteden, doğruyu yanlıştan ayırabilmemizi sağlayan yegane ölçütlerdir. Bu normlar sayesinde bizatihi dinin önemini takdir edebiliriz. Ve nihayet böyle bir din eşyanın semavî kökenine varabileceğimiz yegane yoldur; işte dinin bütün espirisi, varlığının eşsiz ve yegane nedeni budur; ve gelenek olmasaydı bunu kesinlikle bilemeyecektik."²⁵ Günümüz dünyasında modernliğin etkilemediği gelenek yok denecek kadar azdır.

Bununla birlikte tarihte gelenekler hiçbir zaman birbirlerinden günümüzdeki kadar haberli olmamışlardır. Dolayısıyla bu bizlere geleneklerin evrensel yönlerini tanıma bakımından bir imkan sunmaktadır. Belki bu açıdan geleneklerin birbirlerine destek olacak dayanışmaları söz konusu olabilir.

²⁴ E. F. Schumacher, *Akh Karşıklar İçin Kılavuz*, Çev. Mustafa Özel, İz Yay., İstanbul 1990, s. 162-163.

²⁵ V. Danner, "Din ve Gelenek", s. 35-36.

Nitekim Gelenekselci Ekol bu evrenselliğe dikkat çekerek gelenekler arasında bir yakınlığa yol açmak istemiştir. Ancak onların arzu ettiği düzeyde bir yakınlık ve Metafizik İlkeleri öne çıkaran bir etkileşimin gündemde olduğunu söylemek güçtür.

Yine de modern dünyada her geleneğin dirilmesinden, her toplumun kendi geleneğine gittikçe artan bir yoğunlukla yönelmesinden söz etmek mümkündür. Geleneklerin modernliği aşacak bir dirilmeyi ve yenilenmeyi sağlayıp sağlayamayacağını yaşayarak göreceğiz. Ancak modernliğin kendi içindeki sıkıntılar, bu açıdan geleneklere geniş bir alan ve görev bırakmaktadır. Esasen postmodern durum da gelenekleri modernlikle eşitleyen söylemler olarak ilan etmiştir. Bu durumda hayatın bütününe kucaklayacak şekilde ilkelerini diriltten geleneklerin yeniden bağlıları için bir ümit olacağı muhakkaktır.

ABSTRACT

TRADITION, TRADITIONALISM AND TRADITIONALISM

The primary concern of this paper is to focus on the issue of how tradition was situated within the context of modernity. In the paper, the emergence of a tradition and its becoming traditionalized will be studied as three level processes: 1-) the emergence of a tradition from its transcendental origins; 2-) its manifestations as to cover all areas of life world through interpretations; and 3-) lasting of its existence unchanged leading to its eventual decline.

The basic components of tradition are categorised as metaphysic principles, principles related to belief, principles related to rituals and ethics, and principles related to various branches of sciences and arts.

The existence and strength of traditional values in contemporary societies are evaluated within these contexts. On the other hand, special attention will be given to the question meaning put forward by Traditionalist School along the concept of Universal Tradition with reference to encounters of various contemporary traditions with each other and with modernity.

Key Words: Tradition, traditionalism, metaphysic, religion, modernity